

## BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARI SO'Z BOYLIгинI OSHIRISHDA PEDAGOGIK USULLAR

**Ahmedova Matluba Abdusalom qizi**

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti 2-kurs magistranti.*

**Annotatsiya:** *Ushbu maqola orqali siz ko'pgina pedagog olimlarning boshlang'ich sinf o'quvchilari nutqini o'stirish, so'z boyligini oshirishga doir tadqiqotlari natijalarida olingan xulosaviy xarakterdagi fikrlar bilan tanishishingiz mumkin. Biz mazkur maqolada shunday xulosalar va tavsiyalarni ma'lumotni tez va oson foydalanish mumkin bo'lgan shaklda ifodaladik.*

**Kalit so'zlar:** *lug'at, o'quv lug'atlari, so'z boyligi, jargon, argo, passiv leksika, aktiv leksika, pedagogik usullar, so'zni tanlash, so'zlarni izohlash.*

Boshlang'ich sinf o'qituvchilari zimmasida juda katta masuliyat yuklangan bo'lib ulardan biri maktabga endigina qadam qo'ygan o'quvchining nutqini chiroyli va ravon shakillamishida jonkuyarlik bilan harakat qilishdir. Pedagogik izlanishlar olib brogan ko'pchilik olimlar bola nutqining eng samarali o'sish davri boshlang'ich sinfdagi o'qish davriga to'g'ri kelishini takidlashadi. Aslida nutq o'stirishning juda ko'plab usullari mavjud Maktabda nutq o'stirishning muhim vazifalaridan biri lug'at ustida ishlashni yaxshilash, tartibga solish, uning asosiy yo'nalishlarini ajratish va asoslash, o'quvchilarning lug'atini boyitish jarayonini boshqarish hisoblanadi.

Maktabda lug'at ustida ishlash metodikasi to'rt asosiy yo'nalishni ko'zda tutadi:

1. O'quvchilar lug'atini boyitish, ya'ni yangi so'zlarni, shuningdek, bolalar lug'atida bo'lgan ayrim so'zlarning yangi ma'nolarini o'zlashtirish. Ona tilining lug'at boyligini bilib olish uchun o'quvchi o'z lug'atiga har kuni 8-10 ta yangi so'zni, shu jumladan, ona tili darslarida 4-6 so'zni qo'shishi, ya'ni shu so'zlar ma'nosini o'zlashtirishi lozim.

2. O'quvchilar lug'atiga aniqlik kiritish. Bu ichiga quyidagilarni oladi: 1) o'quvchi puxta o'zlashtirmagan so'zlarning ma'nosini to'liq o'zlashtirish, ya'ni shu so'zlarni matnga kiritish, ma'nosi yaqin so'zlarga qiyoslash, antonim tanlash yo'llari bilan ularning ma'nosiga aniqlik kiritish; 2) so'zning kinoyali ma'nosini, ko'p ma'noli so'zlarni o'zlashtirish; 3) so'zlarning sinonimlarini, sinonim so'zlarning ma'no qirralarini o'zlashtirish; 4) ayrim frazeologik birliklarning ma'nosini o'zlashtirish.

3. Lug'atni faollashtirish, ya'ni o'quvchilar ma'nosini tushunadigan, ammo o'z nutq faoliyatida ishlatmaydigan nafaol lug'atidagi so'zlarni faol lug'atiga o'tkazish. Buning uchun shu so'zlar ishtirokida so'z birikmasi va gaplar tuziladi, ular o'qiganlarni qayta hikoyalash, suhbat, bayon va inshoda ishlatiladi.

4. Adabiy tilda ishlatilmaydigan soʻzlarni oʻquvchilar faol lugʻatidan nafaol lugʻatiga oʻtkazish. Bunday soʻzlarga bolalarning nutq muhiti taʼsirida oʻzlashib qolgan adabiy til meʼyoriga kirmaydigan, ayrim adabiy asar va soʻzlashuv tilida qoʻllanadigan sodda soʻz va iboralar, sheva va ijtimoiy guruhga oid soʻzlar kiradi. Adabiy til meʼyori degan tushunchani oʻzlashtirgach, oʻquvchilar yuqorida izohlangan soʻzlar oʻrniga adabiy tildagi soʻzlardan foydalana boshlaydilar. Adabiy tilga oid malakalari mustahkamlangan sayin shevaga, jargonga oid soʻzlar, soʻzlashuv tilida ishlatiladigan sodda soʻz va iboralar oʻquvchilarning faol lugʻatidan chiqib keta boshlaydi.

Oʻquvchilar lugʻatini va nutqini boyitishda eng ishonarli manba badiiy asarlar hisoblanadi. Oʻqish darslarida oʻquvchilar Oybek, H. Olimjon, M. SHayxzoda, Gʻ. Gʻulom, H. Hakimzoda, Zulfiya, Uygʻun, A. Qahhor, P. Moʻmin, Q. Muhammadiy, SH. Saʼdulla, Z. Diyor kabi koʻpgina soʻz ustalarining asarlarini oʻqiydilar. Oʻzbek tilini yuksak badiiy obrazlar yordamida oʻzlashtiradilar. Oʻqish darsida bolalar lugʻati maʼlum mavzularga oid soʻzlar hisobiga ham boyiydi. Ular lugʻatiga axloqiy tushunchalarni ifodalovchi yoqimtoy, shirinsoʻz, mehribon, haqqoniy, botir, mard, jasur, mehnatsevar kabi koʻpgina soʻzlar qoʻshiladi. Matn ustida ishlash jarayonida koʻp maʼnoli soʻzlar, sinonimlar, koʻchma maʼnoda ishlatiladigan soʻzlarni, baʼzi frazeologik birikmalarni bilib oladilar.

Bolalar mustaqil oʻqishga oʻrganganlaridan keyin ular lugʻatiga kitob, gazeta, jurnal materiallari katta taʼsir qiladi. Shuning uchun ham sinfdan tashqari mustaqil oʻqish va unga rahbarlik shakllari oʻquvchilar lugʻatini boyitishning, nutqini oʻstirishning eng muhim manbalaridan hisoblanadi.

Maxsus mashqlar yordamida grammatika va imloni oʻrganish darslari koʻpgina soʻz va atamalarni oʻzlashtirishga yordam beradi, oʻquvchilar predmet, belgi, harakat, sanoq, tartib ifodalaydigan soʻzlarni bilib oladilar. Bu darslarda oʻquvchilar lugʻati tartibga solinadi, soʻz turkumlarini oʻrganish jarayonida guruhlanadi, soʻz tarkibi, soʻz yasalishi, soʻzlarning oʻzgarishini oʻrganish bilan esa lugʻatga aniqlik kiritiladi; ular oʻrgangan soʻzlaridan oʻz nutqlarida foydalana boshlaydilar, natijada lugʻatlari faollashadi. Oʻquvchilar lugʻati maxsus lugʻaviy-mantiqiy mashqlar yordamida ham boyiydi, tartibga tushadi. Bularidan tashqari, kinofilm va televizor eshittirishlarining matnlari, oʻqituvchi va boshqa maktab hamda maktabdan tashqari muassasalar xodimlarining nutqlari ham oʻquvchilar lugʻatini boyitish va takomillashtirish manbalari hisoblanadi.

Lugʻatni boyitishda turli lugʻatlar juda foydali qoʻllanmadir. Boshlangʻich sinf oʻquvchilari uchun «Imlo lugʻati» mavjud. Oʻqituvchi maʼlumot uchun ham, material tanlash uchun ham turli lugʻatlardan (oʻzbek tilining sinonimlar, antonimlar, frazeologik lugʻatlaridan, turli terminologik lugʻatlardan) muvaffaqiyatli foydalanadi. (Shu oʻrinda aytib oʻtish kerakki boshlangʻich sinf oʻquvchilari uchun, balki barcha sinflar uchun oʻquvchining yoshiga mos oʻquv izohli lugʻat yaratish masalasi koʻndalang turipti va bu juda jiddiy etibor talab qiladi).

Sinfning katta qismi to'g'ri so'zni topish qobiliyatini o'zlashtirgandan so'ng, orqada qolgan bolalarni alifboga, lug'atning birinchi sahifasiga yuborish va sinfda bunday texnikani o'tkazish kerak: lug'atda so'zni alifbo tartibida topgan birinchi o'quvchi sahifa raqamini ovoz chiqarib chaqiradi. Ish tezroq ketadi, bolalar ohangda alifbo harflarini saralashadi va shu bilan uni yodlashadi. Bu darsda vaqtni tejaydi.

Bolalar tomonidan lug'at yozuvining tuzilishini o'zlashtirish jarayoni alohida e'tiborga loyiqdir. Unda asliyatdan keyin grammatik belgilar: gap bo'lagi va asosiy grammatik belgilar qoyiladi. Belgidan keyin so'zning lug'aviy ma'nosi ochiladi.

Keyinchalik, bolalar so'zning to'g'ridan-to'g'ri yoki asosiy ma'nosi lug'at yozuvida 1 raqami ostida ochilganligini bilishlari kerak. Agar so'z bir nechta ma'noga ega bo'lsa, ular quyidagi raqamlar ostida ochiladi. Ko'pchilik so'zlar ko'p qiymatli bo'lsa-da, bir qiymatli so'zlar ham mavjud. Dars jarayonlarida o'quvchilarning so'z boyligini oshirish juda katta mehnatni talab qiladi albatta. Lekin har bir fanning yaxshi o'zlashtirilishi uchun o'quvchining lug'at boyligi keng bo'lishi shart. Mamlakatimizda ilm fan oldida turgan vazifalar juda ham ko'p, shulardan eng birinchi o'rinda bajarilishi kerak bo'lgani ta'limning har bir bosqichi uchun, har bir fan uchun alohida alohida o'quv lug'atlari yaratilishi shart. Bu fanimiz va ilmiy izlanuvchilar oldida turgan eng muhim vazifa bo'lishi lozim.

#### FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karima Qosimova va boshqalar. Ona tili o'qitish metodikasi. T." Noshir" nashriyoti 2009. 352 b.
2. Mirxanova G.R. O'zbek tilining sinonimlar o'quv izohli lug'atini tuzishning lingvistik asoslari. Buxoro- 2021
3. Bahriddinova B.M. O'zbekistonda o'quv lug'atchiligi: lingvistik asoslari, tarixi va istiqbollari: F.f.d(DSc)diss.-Samarqand.2020.,
4. Gulomov A., Ne'matov H. Ona tili ta'limi mazmuni. (Ona tili o'qituvchilari uchun metodik qo'llanma). – Toshkent: O'qituvchi, 1995. – 46 b.
5. Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi. Ona tili. – Toshkent: Sharq nashriyot-matbaa konserni, 1999. – 59 b.
6. Hamrayeva Y. O'zbek tilining o'zlashma so'zlar o'quv izohli lug'ati. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2007. – 50 b.
7. Бошланғич таълим бўйича янги таҳрирдаги ўқув дастури. //“Бошланғич таълим”, 2005.– № 5. 26-бет